

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ У СТАРШІЙ ШКОЛІ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ

О. В. Барановська, канд. пед. наук

У статті розкрито зміст блоків створеної автором концептуальної моделі фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі. Описано педагогічні умови підвищення ефективності профільного навчання.

Ключові слова: старша школа, зміст, гуманітарні предмети, модель фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі.

В статье раскрыто содержание блоков созданной автором концептуальной модели фундаментализации содержания гуманитарных предметов в профильной школе. Описаны педагогические условия повышения эффективности профильного обучения.

Ключевые слова: старшая школа, содержание, гуманитарные предметы, модель фундаментализации содержания гуманитарных предметов в профильной школе.

The article revealed the contents of the blocks created by the author of a conceptual model of NGF-damentals content of the Humanities in the profile school. Described pedagogical conditions increase the effectiveness of vocational training.

Keywords: senior level secondary school, contents, humanities, model application fundamentals content of the humanities in the profile school.

Постановка проблеми. Головними аспектами трансформації змісту навчання з огляду на фундаменталізацію і гуманізацію, як було з'ясовано, мають стати: зміна підходів до змістового наповнення програм і підручників з літератури з історично-хронологічного до позитивно-діяльнісного; оптимізація змісту, переструктурування його складових; скорочення вивчення частини творів, оглядове вивчення деякої частини, введення нових сучасних творів гуманістичного, позитивного спрямування; загальна емоційна забарвленість творів, що входять у програму для певного класу (морально-психологічне навантаження, а не тільки історичне й ідеологічне); диференційований підхід до наповненості програм і підручників з літератури для різних профілів; варіативний підхід до змісту навчання гуманітарних предметів у різних регіонах; заохочення (рейтингове оцінювання) для учнів, які читатимуть твори у повному обсязі у порівнянні з тими, хто читатиме їх у скороченому вигляді.

Результат гуманітарної освіти – інтелектуалізація особистості, а саме – поєднання культурної підготовки з оволодінням окремими предметами і всією культурою в цілому. Тож серед основних принципів гуманітарної освіти виокремлено: фундаментальність, системність, єдність історичного і логічного, національного і загальнолюдського, суспільного й особистісного, теорії і практики, навчання і виховання в їх людинотворчій орієнтації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними з перших питання гуманітаризації української освітньої системи (1995) розглянули С. У. Гончаренко і Ю. І. Мальований, яким належить таке її трактування: «гуманітаризація передбачає повернення освіти до цілісної картини світу, і перш за все, світу людини, світу живого і цілісного, до всебічної культури, до олюднення знань [4]. Сутність гуманітарної освіти не зводиться лише до розширення обсягу знань з гуманітарних предметів, а веде до глибинної рефлексії, розвиває здатності до самовдосконалення, самовизначення (Бахтін М. М., Воронова Т. А., Дмитрієва М. А., Романова А. М. та ін.) [2; 3; 5; 6]. Об'єкт гуманітарного, так само як і соціального пізнання, становить особистість, проте предметом є унікальне, неповторне, особистісне, проблеми внутрішнього світу людини, життя її духу, ціннісні орієнтації [1; 7].

Загалом, ми зважали на різні підходи до визначення критеріїв оптимізації навчального змісту, наприклад: логічність вибудовування матеріалу навчальних програм, максимальна зв'язаність його й відсутність значних часових розривів між вивченням і використанням такого матеріалу (Дмитренко Т. О.); час і раціональне розподілення, розміщення компонентів системи, їх раціональна взаємодія (Бабанський Ю. К.); обсяг знань, їх системність, обміркованість, міцність (Каган В. І.); простота, ступінь відомості, значущість, придатність для введення, застосовність (Мелецінек А.) і т.ін.

У розумінні варіативності (щоб зберігалися всі лінії державних стандартів, щоб розкривалися дидактико-методичні підходи до реалізації завдань предмета в межах годин Базового навчального плану) ми спиралися на думку О. Я. Савченко [8]. Водночас, зважали на те, що на сучасному етапі поняття «варіативність» розглядається як один із демократичних принципів перебудови освіти в Україні, який означає різноманітність навчальних закладів різного типу власності, освітніх програм, змісту, форм і методів навчання (Матішак М. В. та ін.).

Мета статті – на основі багатобічного аналізу питань фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі схарактеризувати створену концептуальну модель фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у профільній школі.

Виклад основного матеріалу. У створеній нами моделі виокремлено блоки, що відбивають заплановані й реалізовані зміни у навчально-виховному процесі навчального закладу. Концептуально-цільовий блок передбачає мету, яка полягає у розробленні основних концептуальних положень добору змісту гуманітарних предметів у старшій школі. Методологічний блок складають принципи навчання: фундаменталізації, гуманізації, гуманітаризації, варіативності, диференціації, оптимізації. Дефініційний блок включає основні положення гуманітарної концепції загальної освіти в контексті змін у суспільстві; зміст понять «гуманітарний», «гуманізм», «гуманітарне знання», «гуманітарна освіта», сутність поняття «гуманітарне знання», його складові, характерні особливості гуманітарних наук; зміст поняття «фундаменталізація навчання», «фундаменталізація змісту гуманітарних предметів». Дидактичний блок передбачає реалізацію дидактичних умов фундаменталізації і гуманітаризації навчання у старшій школі. Оцінно-результативний блок складає моніторинг здобуття вчителями знань про фундаменталізацію гуманітарних предметів; здобуття учнями фундаментальних гуманітарних знань, перенесення здобутих знань та інші сфери діяльності. Результатом є конкретні кроки у навчально-виховному процесі навчальних закладів у напрямку фундаменталізації змісту гуманітарної освіти у старшій школі в контексті змін у сучасному суспільстві.

Отже, основні аспекти гуманітаризації освіти, виявлені в результаті аналізу стану проблеми – змістовний і технологічний – визначають *дидактичні умови*, за врахування яких реалізується процес гуманітаризації і фундаменталізації змісту гуманітарних предметів.

Дидактичні умови добору змісту гуманітарних предметів у старшій школі в умовах профільного навчання є взаємозалежною сукупністю компонентів навчально-виховного процесу, що забезпечують реалізацію і зворотний зв'язок його змістового і процесуального блоків.

1. Зміст досліджуваного матеріалу має бути оптимізованим, фундаменталізованим і гуманітаризованим, тобто – мати адекватний навчальний й особистісний зміст, містити загальнокультурний компонент.

2. Навчальний процес має бути забезпечений наявністю спеціальних навчально-дидактичних засобів – засобів гуманітаризації, тобто – має відбуватися гуманітаризація навчально-виховного впливу.

3. Гуманітаризація методів навчання.

Дидактичні умови фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у старшій школі.

1. Трансформація змісту предметів гуманітарного циклу.

А) реалізація позитивно-діяльнісного підходу до змістового наповнення програм і підручників предметів гуманітарного циклу.

Сучасний світ потребує позитивного сприйняття дійсності, діяльнісного підходу до життя. Тож зміст програм і підручників з літератури має бути змінений відповідно до існуючих у світовій практиці підходів до створення позитивної особистості, яка спрямована на самовдосконалення з метою активного перетворення оточуючої дійсності, створення нового інтелектуального і матеріального продукту. Сучасна література має бути представлена детальніше і охоплювати різні жанри, не прив'язуючись до соціально-політичного забарвлення. Вона має виховувати психічно стабільну, розвинену, позитивно налаштовану, активну особистість, давати поштовх, позитивний заряд у житті.

Б) оптимізація змісту предметів гуманітарного циклу, переструктурування його складових.

Оптимальність, яка досягнута за одних умов, майже ніколи не має місця за інших умов, а тому поняття оптимізації завжди конкретне. Методологічною основою оптимізації є системний підхід, який вимагає розглядати всі компоненти навчального матеріалу в єдності закономірних взаємозв'язків, спиратися на загальну теорію керування складними динамічними системами. Згідно з цією теорією, оптимізація можлива лише тоді, коли існують різні варіанти та прийняті критерії вибору. Чим ширше поле можливих рішень і чим вдаліше обрані критерії, тим більша ймовірність знаходження абсолютного оптимуму.

Для предметів гуманітарного циклу актуальними можуть бути такі способи оптимізації змісту навчального матеріалу: пошук оптимального варіанта послідовності вивчення частин (одиниць) навчального матеріалу; оптимальне використання міжпредметних зв'язків; інтеграція змісту навчальних предметів.

В) фундаменталізація, гуманізація і гуманітаризація змісту гуманітарних предметів у старшій школі.

Фундаменталізація змісту предметів гуманітарного циклу має полягати, насамперед, не в збільшенні змістового навантаження з певного предмета (не в поглибленні і розширенні знань), а в оптимізації цього змісту, переструктуруванні його складових, у вилученні зайвої інформації і творів, що втратили виховний вплив. Натомість має бути додавання сучасного змісту, що є важливим, наразі, у суспільстві. Слід також застосовувати варіативний підхід до змісту у різних регіонах тощо.

Гуманітаризація у цьому сенсі має реалізуватися у змісті навчання задля переорієнтації освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу і, насамперед, – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення й бути спрямована на подолання утилітарно-економічного, технократичного підходу до освіти як системи підготовки кадрів і робочої сили з його нехтуванням людиною і духовними цінностями. Має бути створена система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання і у такий спосіб впливати на формування особистісної зрілості учнів, розвиток їхніх творчих здібностей. Одним із найважливіших її практичних напрямів є перегляд змісту навчання, відображення у ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, філософських й етичних концепцій, історії науки, підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних предметів за радикального їх оновлення.

Г) диференційований підхід до змісту предметів гуманітарного циклу відповідно до профілю навчання.

Диференціація навчання як форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи за різними показниками є одним з ключових напрямів модернізації школи. Особистісно орієнтований характер освіти визнає основною цінністю становлення особистості як індивідуальності, надання кожному учневі права вибору власного шляху розвитку, зокрема – вибору форм власної навчальної діяльності: індивідуальну програму, групові чи колективні форми роботи. Реалізація особистісно орієнтованої парадигми освіти, врахування здібностей, схильностей та інтересів дитини є основними передумовами диференціації навчання.

Д) варіативний підхід до змісту у різних регіонах.

Поняття «варіативність» застосовується у різних ланках освітнього процесу: варіативність як принцип навчання; варіативний навчальний компонент, варіативні підручники і програми у змісті освіти; варіативні заклади освіти тощо.

Варіативність навчання застосовується для забезпечення індивідуалізації і диференціації навчання, які сприяють особистісно орієнтованому підходу до учнів. Вона забезпечує адаптивність змісту та процесу навчання відповідно до потреб і можливостей різних груп учнів, індивідуальних й особистісних можливостей окремих учнів.

Е) інтеграція (використання зв'язку природничих і гуманітарних предметів у процесі викладання).

Усі науки мають гуманітарну основу в тому сенсі, що базуються на людській практиці і застосовуються в ній. Філософія, психологія і суспільні науки, крім розділів, що інтегруються в гуманітарне знання, акцент у вивченні людського роблять на загальнозначущих, об'єктивних, надіндивідуальних і безособових аспектах реальності. Гуманітарні науки прагнуть до пізнання індивідуального, особистісного в усій його конкретності і повноті.

Гуманітаризація природничих предметів має відбуватися у взаємозв'язку із розглядом взаємовідносин людини із соціальним і природним середовищем, застосуванням людиною набутих знань у практичній діяльності з гуманним потенціалом.

Для гуманітарного знання об'єктом і суб'єктом пізнання є людина.

2. Гуманітаризація навчально-виховного впливу.

А) Формування позитивної мотивації до навчання та життя. Виокремимо кілька груп мотивів: соціальні широкого спектру вияву; передусім, це прагнення особистості шляхом навчання утвердити свій соціальний статус у суспільстві, у певному соціальному колективі (сім'ї, класі та ін.); спонукальні – пов'язані із впливом на свідомість школяра певних чинників: вимог батьків, авторитету вчителів, колективу однолітків та ін.; пізнавальні, що виявляються у пробудженні пізнавальних інтересів і реалізуються шляхом отримання задоволення від самого процесу пізнання і його результатів; професійно-ціннісні, які відображають прагнення людини отримати професійну підготовку для участі у продуктивній сфері діяльності, ці мотиви задіюються на етапі вибору професії і безпосереднього здобуття професійної освіти; меркантильні – пов'язані з безпосередньою матеріальною вигодою, корисливістю особистості, що не є вирішальними, діють лише вибірково, залежно від індивідуальних психологічних особливостей конкретної людини.

Усі ці мотиви можуть трансформуватися як спонукальні за правильного використання у навчально-виховному процесі.

Головним напрямом роботи навчального закладу є створення позитивних життєвих мотивів, які можуть суттєво вплинути на подальше професійне зростання і соціальне життя людини.

Б) Позитивно-діяльнісний підхід до навчання.

Існує думка, яку ми підтримуємо, що сучасний світ потребує позитивного сприйняття дійсності, діяльнісного підходу до життя. Проведений аналіз змісту підручників з української літератури для старших класів показав необхідність суттєвих змін, що стосуються його оптимізації задля зменшення психологічного навантаження і посилення позитивно-діяльнісного спрямування.

Головними аспектами трансформації змісту навчання за позитивно-діяльнісного підходу є зміна підходів до змістового наповнення програм і підручників з літератури, про що наголошувалося неодноразово.

3. Гуманітаризація методів навчання.

А) *Завдання гуманітарної спрямованості.* В. О. Сухомлинський запровадив і практично реалізував у педагогіці поняття «школа радості». Досвідом він довів і теоретично обґрунтував, що очікування радості як для дитини, так і для дорослого – джерело поступу. Радість в учнів виникає як від усвідомлення досягнутого, так і від відчуття реальної перспективи, яка веде до досягнення поставленої мети, а будь-яка досягнута мета окрилює людину, а тим більше дитину, вселяє у неї віру в свої сили і здібності.

Засобами взаємодії вчителя й учня можуть бути: ділове партнерство, співпраця, суб'єкт-суб'єктні стосунки. Загальними правилами педагогіки позитивної спрямованості є: взаємодія вчителя й учня – це проблемно-пошуковий діалог; навчання – це ділова гра з елементами змагання, театрального дійства; протягом уроку необхідна зміна видів діяльності; невід'ємна складова уроку – інтерактивні технології, робота в групах, парах, використання евристичних методів навчання (взаємонавчання, взаємодопомога у підсистемах «учитель – клас», «учитель – учень», «учень – учень», «учень – клас»); самостійне визначення учнями теми, мети, планування діяльності, рефлексійні(!) вправи, створення ситуації вибору; за визначення теми і мети уроку – створення ефекту здивування, захоплення, сумніву, недовіри тощо; створення ситуації успіху.

Завдання гуманістичної спрямованості можуть бути різними, але головне тут їх змістове наповнення, про яке треба завжди пам'ятати.

Б) *Проекти з гуманітарною домінантою.* Особливу нішу в освітній діяльності закономірно посів метод проектів, корені якого сягають минулого століття. Практика показала, що цей метод суттєво збагачує навчальний процес сучасної школи, його використання якісно змінює традиційний підхід до навчання учнів.

Метод проектів як педагогічна технологія має певну структуру, яка за своєю сутністю відбиває загальну логіку проектної діяльності і складається з певної кількості кроків-операцій з метою виконання відповідних завдань. Реалії сучасного навчально-виховного процесу свідчать про можливість ефективного застосування методу проектів у межах класно-урочної системи.

Одна з основних стратегій сучасного навчання полягає в умінні педагога розробляти уроки, спираючись на ключові проблеми шкільного курсу, що передбачає звернення до узагальнювальних питань. Метод проектів дає можливість залучити учнів до розкриття базових ідей, що становлять суть кожного предмета, і відкриває шлях до впровадження їх у життя.

Проект має виходити за межі навчального предмета, має поєднувати його з іншими науками (філософією, етикою, естетикою, правознавством, економікою, соціологією, етнологією, культурологією тощо), мистецтвом, спиратися на загальнолюдські цінності, тобто – бути міжпредметним, надпредметним і, насамперед, гуманітарним.

Робота над соціальним, гуманітарним проектом передбачає усвідомлення учнем цілей і завдань майбутнього проекту, формування його задуму, визначення мети і завдань проекту, шляхів, способів і ресурсів, необхідних для його реалізації, розробку проектної документації (викладення положень проекту на папері), реалізацію проекту, аналіз результатів діяльності за проектом, написання звіту про участь у проекті.

Метод проектів на уроках літератури має розглядатись як реалізація проблемного навчання і відповідати рівням самостійної й творчої активності учнів, тож логічно розглядати проектну технологію на уроках літератури як таку, що має певне практичне значення для сучасного процесу навчання.

В) Ігри з гуманітарною домінантою. Оптимального результату реалізації методу гуманітарних ігор у процесі навчання можна досягнути лише за виконання певних умов: цей метод має розглядатись як одна з провідних технологій у процесі інтерактивного навчання; необхідно забезпечити систему ігрової діяльності учнів, урахувавши сенситивні періоди їхнього розвитку; учнівські гуманітарні ігри мають стати системоутворювальною складовою соціальної практики учнів; гуманітарні ігри, у яких беруть участь групи учнів, мають, як правило, міжпредметний характер, тож мають супроводжуватися не одним вчителем, а командою вчителів, які викладають відповідні предмети. До складу команди варто залучити соціального педагога, фахівця із соціальної роботи; бажано, аби цикл гуманітарних ігор корелювався з навчальною програмою і навчальним планом, індивідуальним навчальним планом учня; кожен учень повинен мати право на участь у гуманітарній грі, яка має добровільний характер; участь у певних іграх має передбачатися в індивідуальних планах учнів.

Г) Тренінги з гуманітарною домінантою. На сучасному етапі актуальності набувають різноманітні тренінги, які спрямовані на формування певних якостей людини, вихід з різноманітних стресових життєвих ситуацій та ін. Застосування таких тренінгів з метою формування ціннісного ставлення до дійсності, формування позитивної особистості, гуманітарні тренінги стали важливою частиною не тільки професійної освіти, вони мають місце у сучасній загальноосвітній школі. Їх мета – зняти психологічні обмеження, закласти нові позитивні програми формування особистості; досягти душевного спокою; усунути утруднення; знайти нові шляхи для досягнення успіху; освоєння психології радості, взаємодопомоги.

Висновки. Аналіз філософських, психологічних, педагогічних джерел, а також нормативних документів про освіту в Україні свідчить, що альтернативною виходу із загальної освітньої кризи, і зокрема, в шкільної освіти, можна вважати реалізацію ідей фундаменталізації, гуманізації і гуманітаризації. Фундаменталізація і гуманітаризація освіти стають одними з важливих напрямів модернізації сучасної освіти.

Розглядаючи психологічні аспекти організації навчально-виховного процесу на гуманістичних засадах, акцентовано, що особливу роль у такій

системі пріоритетів відіграє створення атмосфери комфорту, психологічної безпеки, саме тому дослідники наполягають на тому, що психологічна підтримка має супроводжувати будь-який гуманістично спрямований педагогічний процес.

Аналіз змісту підручників з української літератури для 10-х і 11-х класів загальноосвітньої школи показав слабкі місця і шляхи його оптимізації. Зокрема, визначено такі напрями оптимізації змісту предметів гуманітарного циклу: фундаменталізація (оптимізація змістового навантаження, переструктурування складових його, вилучення зайвої інформації і творів, що втратили виховний вплив, додавання сучасного змісту тощо); гуманізація і гуманітаризація; диференційований підхід. Результатом гуманітарної освіти за зазначених умов має стати інтелектуалізація особистості, а саме – поєднання культурної підготовки з оволодінням окремими предметами і всією культурою в цілому.

Отже, реалізація виокремлених педагогічних умов фундаменталізації змісту гуманітарних предметів у старшій школі сприяє підвищенню ефективності профільного навчання, формуванню в учнів орієнтації на загальнолюдські і культурні цінності, ціннісної орієнтації на особистість кожного учня, розуміння взаємозв'язку природничо-наукової і загальнокультурної складової науки, розуміння цілісної (природничо-наукової і гуманітарної) картини світу, зростанню навчальної мотивації й розвитку пізнавального інтересу до досліджуваного предмета.

Література

1. *Барановська, О. В.* Основні напрямки розвитку гуманітарної освіти в умовах компетентнісного підходу [Текст] / О. В. Барановська // Українська мова і література в школі. – 2013. – №7. – С. 51–54.

2. *Бахтин, М. М.* Собрание сочинений : В 7-ми т. [Текст] / М. М. Бахтин. – М. : Русские словари, 1996.

3. *Воронова, Т. А.* На пути к человеку культуры... Опыт разработки научно-методического обеспечения профильного гуманитарного образования [Текст] / Т. А. Воронова, М. А. Дмитриева. – Иваново, 2003.

4. *Гончаренко, С. У.* Проблеми гуманітаризації навчального процесу [Текст] / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Язык и литература в школе. – 1995. – №1–2. – С. 36–45.

5. Гуманізація науки і гуманітаризація образования: науч.-аналит. обзор [Текст] / Л. Э. Венцковский, Г. Е. Смирнова и др.; РАН. ИНИОН. – М. : ИНИОН, 1995. – 82 с. – (Сер.: Методол. пробл. развития науки и техники).

6. *Дмитриева, М. А.* Гуманитарные знания или гуманитарное знание? [Текст] / М. А. Дмитриева // Духовно-нравственные основы русской литературы : сб. науч. статей. – Кострома, 2007. – Ч. 2. – С. 263–264.

7. *Косянчук, С.* Особливості формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників з огляду на компетентнісний підхід в літературній освіті [Текст] / С. Косянчук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – №11. – С. 18–21.

8. *Савченко, О. Я.* Зміст шкільної освіти на рубежі століть [Текст] / О. Я. Савченко // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 2–6.